

Majda Čolak

DOMENE, REGISTRI I ŽANROVI U HRVATSKOME JEZIKU

Prethodno priopćenje
Preliminary communication
UDK 811.163.42'26

U radu se istražuje novi pristup funkcionalno-kontekstnome raslojavanju jezične stvarnosti koji je jednako pogodan i za govorene i za pisane varijetete. Tradicionalni se funkcionalnostilistički pristup postavlja u opreku s novijim, pragmalingvističkim pristupima anglosaksonskoga podrijetla. Uspoređuju se postojeće teorije s anglosaksonskoga područja te se bira ona koja je za našu jezičnu situaciju najpogodnija. Uvode se četiri kontekstne domene koje obuhvaćaju cjelokupnu jezičnu djelatnost, a u okviru kojih se ostvaruju svi varijeteti hrvatskoga jezika. Ti se varijeteti mogu promatrati iz triju različitih perspektiva, kao registri, žanrovi i stilovi. Odnos tih triju perspektiva često je u literaturi vrlo nejasan pa se ovdje između njih nastoje povući jasne granice. Osobito se pozornost usmjerava na odnos između žanra i registra, dok se stil izdvaja i ograničava na jezik pojedinca. Po objašnjenju registara i registarske analize nudi se i mogući odgovor na pitanje statusa književnoumjetničkoga stila koje je već godinama aktualno u hrvatskoj jezikoslovnoj literaturi.

Ključne riječi: raslojavanje, domena, registar, žanr, stil, književnoumjetnički stil

1. UVOD

Jezikoslovna kroatistika, a samim time i lingvistička stilistika, u svojim se temeljima i danas ponajviše oslanjaju na strukturalističke teorije. Vidljivo je to u pristupu svim jezičnim razinama te u statusu funkcionalne stilistike koja je već desetljećima duboko ukorijenjena i nezaobilazna u svim kroatističkim razmatranjima stila. Funkcionalna stilistika kao krajnji domet strukturalne lingvističke stilistike nedvojbeno ima mnoge prednosti – zbog svoje je operativnosti i sveobuhvatnosti vrlo pogodna za učenje i poučavanje na svim obrazovnim razinama. Istovremeno joj se spočitava statičnost, shematiziranost te zanemarivanje odnosa autor-tekst-primatelj, ali i konteksta u kojemu

se ostvaruje.¹ Funkcionalna stilistika naime polazi od jezika prema uporabi te je često preskriptivne prirode, što ne odgovara spontanosti jezične realizacije. Potrebno je stoga pronaći noviji, alternativni model koji je fleksibilniji, posve deskriptivan i bolje prilagođen dinamičnoj uporabi jezika.

Moguće se rješenje nazire u radu američkih pragmalingvista, točnije u njihovu modelu raslojavanja polja diskursa koji uvijek polazi od konteksta prema jeziku, a u obzir uzima sve okolnosti realizacije, govornika i sugovornika te sam tekst. Kao ni funkcionalna stilistika, ni taj pristup nije bez mana; shvaćanje njegovih četiriju osnovnih pojmova – domene, registra, žanra i stila – uvelike se razlikuje kod pojedinih autora. Pojmovi registar, žanr i stil često se međusobno zamjenjuju te su granice između njih ponekad kontradiktorne i vrlo nejasne, no prednosti su registarsko-žanrovskoga pristupa ipak mnogo veće. Stoga je temeljni cilj ovoga rada ponuditi pregled važnijih pogleda na registre, žanrove i stilove te pokušati odabrati onaj koji je za hrvatsko jezikoslovlje najpogodniji. Cilj je također pokazati da se o žanru, registru i stilu može govoriti unutar istoga varijeteta² jer se radi o trima različitim perspektivama koje supstoje i među kojima ne dolazi do interferencije.

2. PROBLEM STILA

Na prvi je pogled jasno da pojam stila nije pogodan znanstveni termin. Osim što nije jednoznačan i precizan, vrlo se raznoliko definira. David Lee (Lee 2001) predlaže uporabu pojma *stil* isključivo na individualnoj razini, pri opisivanju jezika pojedinca. Lee se nastavlja na Labovljevo shvaćanje stila koje je usko vezano uz razinu pozornosti koju govornik posvećuje svojem govoru. Usmjeren je dakle na onoga tko proizvodi tekst, a ne na tekst sam. Kada kažemo da tekst ima neformalan stil, ne mislimo pritom ni na registar ni na žanr, nego na specifičnu uporabu jezika pojedinca koji je tekst proizveo. Prema Leeju bi se dakle stil opisivao prema određenim parametrima s binarnim vrijednostima. Mogli bismo govoriti o formalnom/neformalnom stilu u kombinaciji s kriterijima poput stupnja pripremljenosti (promišljen/spontan), posrednosti komunikacije (neposredna/posredna) te njezina smjera (jednosmjerna/interaktivna). Lee također navodi pet poznatih Joosovih epiteta koji mogu poslužiti kao vodilja pri opisivanju stila: **zamrznut, formalan, neformalan, kolokvijalan i intiman**. Njima se mogu pridružiti i mnogi drugi jer su arbitrarni i imaju tek orijentacijsku svrhu pa ih se može proširivati i sužavati po potrebi. Na nešto neformalnijoj razini stil možemo opisati kao **humorističan, raštrkan, kontemplativan** i slično. Možemo zaključiti da se različiti stilovi (pojedinih autora) mogu – pa čak i moraju – ostvariti unutar jednoga registra ili žanra.

¹ Detaljnije v. Katnić-Bakaršić 2003.

² Varijetet je jedan od načina na koje se jezik realizira. Ono što smatramo jednim jezikom zapravo je skup svih varijeteta koji mu pripadaju.

Pri proučavanju stila usmjeravamo se na ponavljajuća leksičko-gramatička obilježja, dakle ona koja bismo mogli nazvati karakterističnima. Obilježja o kojima je riječ nisu direktno funkcionalna. Odabrana su zbog svoje estetske vrijednosti, a ne komunikacijske funkcije. Specifična leksičko-gramatička obilježja pojedinoga stila posljedica su piščeva ili govornikova stava prema jeziku (ili jezičnoga osjećaja) te individualne procjene o njihovoj estetskoj vrijednosti.

3. DOMENE KOMUNIKACIJE

Na najvišoj razini diferencijacije pri proučavanju raslojavanja sveukupne jezične djelatnosti možemo govoriti o **domenama polja jezične realizacije**. Domene se ostvaruju na globalnoj razini komunikacije (globalnoj pragmatičkoj razini) i to prema globalnoj svrsi, odakle se nadalje granaju na opće i specijalizirane registre sve dok ne dosegnu pojedinačnu pragmatičnu razinu. U svojem opisu horizontalnoga raslojavanja polja diskursa Lada Badurina i Marina Kovačević govore o četirima diskursnim tipovima: privatnome diskursu, javnome diskursu, specijaliziranome diskursu i multimedijalnome diskursu. Budući da se smatra kako bilo kakva funkcionalno-kontekstna razmatranja jezika trebaju početi od konteksta prema jeziku, a ne od jezika prema kontekstu kako se to obično čini, ovdje će se prvenstveno govoriti o kontekstnim **domenama** u kojima se jezik ostvaruje. Iz istoga se razloga izbjegava pojam *diskursnih tipova*, koji Badurina i Kovačević izjednačuju³ s pojmom domene.

Podrazumijeva se dakle da se u privatnoj, javnoj, specijaliziranoj i multimedijalnoj domeni ostvaruju registri i žanrovi koji im pripadaju. Naravno da postoje registri koji se ostvaruju u dvjema (ili čak trima) domenama – granice se naime često prelaze u bilo kojemu smjeru. Opći je obrazovni registar primjerice dijelom javne domene, no s višim se stupnjem obrazovanja (a osobito u specijaliziranome visokoobrazovnom registru) sve više približava specijaliziranoj domeni, dok u konačnici gotovo posve u nju ne prijeđe.

4. REGISTRI

Pojam registra ima jako široku primjenu te već pri površnome istraživanju nailazimo na mnoge različite definicije. U svojem je najširem značenju registar jezični varijetet određen kontekstom uporabe. David Crystal (1991) u svojem pojmovniku registar definira kao jezični varijetet određen uporabom u društvenim situacijama.

³ „I na najvišoj se razini diferencijacije može govoriti o *diskursnim tipovima* kao o *domenama* ukupnoga *polja diskursa*, polja u kojem se ovako shvaćene diskursne domene ili tipovi (bit će to, obrazložiti ćemo, privatni, javni, specijalizirani, multimedijalni – i literarni – diskurs) sukobljavaju, harmoniziraju i prožimaju.“ (Badurina i Kovačević 2001: 19)

Registri su donedavno sustavno zanemarivani u sociolingvističkim priručnicima, što Biber i Finegan (1994) dijelom pripisuju nepostojanju paradigmatškoga (ili barem dominantnoga) metodološkoga i teoretskoga okvira za njihovo proučavanje. Registar je, prema Biberu i Fineganu, više od teksta. On je uvijek **spoj teksta i konteksta društvene situacije** pa je tekst samo dio određenoga registra, a veza između teksta i konteksta uvijek se podrazumijeva. Predmet analize registra u pravilu je tekst, no ključno je znanje o kontekstu u kojemu je nastao te o svrsi kojoj je namijenjen.

Nemaju sva društva jednak broj registara i žanrova. Budući da su i registar i žanr kulturno uvjetovani, njihov se broj značajno razlikuje od jednoga do drugoga kulturološkog okruženja. Postoje društva koja raspolažu samo govorenim registrima i žanrovima, i to u nevelikome broju. U tom slučaju može postojati govornik koji u svojem repertoaru ima sve registre i žanrove koji se unutar društva ostvaruju. Razvijenija pak društva⁴ raspolažu mnogo većim brojem registara i žanrova u pisanome i u govorenome obliku pa je posve nemoguće da jedan govornik poznaje sve varijetete koji postoje i koristi se njima. Povećanje broja registara jedan je od sigurnih načina za prepoznavanje promjena u društvu, a broj i domet registara jedna od temeljnih razlika između razvijenih i nerazvijenih jezika i društava.

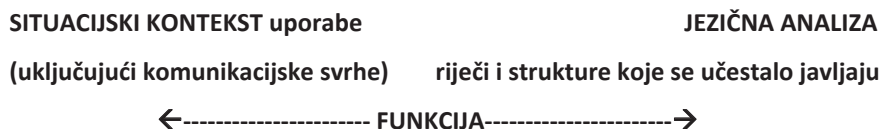
U sistemskoj funkcionalnoj lingvistici teorija registra opisuje učinak neposrednoga situacijskog konteksta na uporabu jezika. Sistemski funkcionalni lingvisti prepoznaju tri ključne dimenzije svake situacije koje imaju predvidljiv učinak na jezičnu uporabu: **mode ili način** (kakav je jezik, koja mu je primarna funkcija te koja je količina povratnih informacija), **tenor ili sadržaj** (govorne i situacijske uloge, odnos moći i solidarnosti među sudionicima) te **field ili područje** (tema ili fokus aktivnosti) (Egins 2004: 11). Drugim riječima, jezik prilagođavamo prema tomu govorimo li ili pišemo (*mode*), razgovaramo li s nadređenom osobom na poslu ili s partnerom (*tenor*) te govorimo li o poslovnome sastanku ili o sportu (*field*). Sistemski funkcionalni lingvisti registar dakle određuju kao jezični varijetet koji je funkcionalno povezan s točno određenim kontekstnim ili situacijskim parametrima te određen svojim lingvističkim osobinama (Lee 2001: 46).

Za Leeja je pri proučavanju registara u prvome planu jezik – konvencionalizirane, funkcionalne konfiguracije jezika koje su povezane s određenim širokim društvenim situacijama. Radi se dakle o varijetetima određenim uporabom (Lee 2001: 46). U primjeni je njegovo poimanje registra ipak nešto drugačije. Lee naime registar shvaća vrlo široko te govori primjerice o pravnome ili formalnome registru, a za uže se i specijalizirane analize koristi pojmom žanra.

⁴ Misli se naravno na moderna pismena društva.

Biber registar smatra najvažnijime od triju srodnih pogleda na varijetete stoga što je općenit, dok su stil i žanr specijalizirani. Budući da se registar oslanja na funkcionalna jezična obilježja, koja u većoj ili manjoj mjeri postoje u svakome tekstu⁵, ne postoji tekst koji ne bismo mogli gledati kroz registarsku prizmu. Upravo je Biberovo shvaćanje registara i njihove analize najjasnije te se primjenjivošću i jasnoćom može mjeriti i sa funkcionalnom stilistikom.⁶

Biber i Conrad (2009) ovako prikazuju komponente analize registra:

Prikaz 4.1. Komponente analize registra

Registre definiraju kao varijetete povezane s točno određenim situacijama uporabe (uključujući i jasno određenu komunikacijsku svrhu) (Biber i Conrad 2009: 6). Registre opisujemo zbog njihovih tipičnih leksičkih i gramatičkih obilježja, no i zbog njihova situacijskoga konteksta. Može ih se dakle shvatiti kao zbroj situacije i jezika koji se u toj situaciji ostvaruje.

Pri određivanju i proučavanju registra treba se voditi za sljedećim njegovim obilježjima:

- Za proučavanje registra dostatan nam je tek dio teksta, a ne tekst u cijelosti, jer nas zanima sadržaj, a ne forma. Po tomu se registar i stil razlikuju od žanra.
- Od svih leksičko-gramatičkih obilježja koja pronalazimo u tekstu, zanimaju nas ona koja se javljaju često i u svim tekstovima koji pripadaju varijetetu koji proučavamo.
- Obilježja koja izdvajamo uvijek su funkcionalna. Moraju u tekstu imati prepoznatljivu komunikacijsku funkciju. Po tomu se registar razlikuje od stila, u čijemu su središtu estetske, a ne funkcionalne vrijednosti.

Registre možemo raspoznavati na različitim stupnjevima apstrakcije. S kojim ćemo stupnjem apstrakcije raditi ovisi isključivo o cilju i svrsi istraživanja koje provodimo. Možemo govoriti općenito o znanstvenome registru, a možemo iz njega izlučiti pisani znanstveni registar, govoreni znanstveni registar (kao registar znanstvenih izlaganja i rasprava), pa čak i specijalizirani registar znanstvene polemike⁷. Ako proučavamo kakav

⁵ Iznimka su, kao što će se pokazati, samo književnoumjetnički tekstovi.

⁶ Različitim se shvaćanjima registara u svojoj doktorskoj disertaciji bavila i Ivana Lalli Pačelat (2014).

⁷ Sva tri spomenuta specijalizirana registra imaju dovoljno različitosti na jezičnome planu za njihovo jasno razdvajanje.

uopćeni registar (registar višega stupnja apstrakcije), možemo očekivati veći raspon različitih obilježja koja ćemo morati opisati pa nam je samim time potreban i veći broj tekstova za analizu. Specijalizirane registre možemo proučavati na mnogo manjemu broju tekstova jer će se obilježja u njima ponavljati i vjerojatno ih neće biti mnogo. Dakle prema stupnju apstrakcije registre možemo podijeliti u dvije velike skupine: **opće**, koji su apstraktni i koji se nikad ne ostvaruju u cijelosti, te **specijalizirane**, koji su konkretni. Mogli bismo na prvi pogled opće registre odbaciti nauštrb specijaliziranih jer u procesu koji polazi od konteksta (vrlo konkretne situacije) ima malo mjesta za apstrakciju. Međutim opći su nam registri prijeko potrebni zbog operativnosti, u slučajevima kada bi nabranje specijaliziranih registara bilo preopširno i nepotrebno. Opće ćemo registre implicitno i eksplicitno usvajati na nižim razinama obrazovanja gdje apstrakcija radi u našu korist jer nam pruža mogućnost da usvojimo što veći broj različitih registara, doduše u manjemu omjeru. Usvajanjem samo jednoga općeg registra povećavamo svoju komunikacijsku kompetenciju u brojnim situacijama, ali s manjim nedostatcima. Specijaliziranim registrima raspolažu sociolingvisti koji ih istražuju, a za nelingviste razina i broj usvojenih specijaliziranih registara ovisi o pojedinačnim komunikacijskim potrebama.

4.1. PROCES ANALIZE REGISTRA

Korektna i produktivna analiza registra prema Biberu i Conrad (2009) uvijek se sastoji od tri neizostavna koraka koji su posve ravnopravni i koji tek nakon podrobne razrade i međusobnoga povezivanja daju kompletnu sliku varijeteta koji istražujemo. Prvi je korak analiza konteksta, odnosno prepoznavanje i opis situacijskih karakteristika. Drugi je korak opis ponavljajućih jezičnih obilježja. Treći je pak korak pronalaženje i objašnjavanje funkcionalne veze između prvoga (situacijskih karakteristika) i drugoga (jezičnih obilježja).

4.1.1. Situacijske karakteristike

Pri analizi registra uvijek polazimo od analize i opisa konteksta. Važno nam je prije svega ostvaruje li se komunikacija primarno na pisanome ili govorenome planu. Također trebamo analizirati odnose među sugovornicima (jesu li sugovornici ravnopravni, je li jedan sugovornik ili dio sugovornikâ na poziciji moći i autoriteta u odnosu na ostale), zahtijeva li komunikacijska situacija interakciju među sugovornicima ili je komunikacija jednosmjerna, koje su prikladne i uobičajene teme te koja je primarna funkcija koja se u komunikaciji ostvaruje (idejna, interpersonalna, informacijska...). Važne su nam stvari poput okružja, okolnosti proizvodnje (spontana, planirana, pregledana i ispravljena, prema scenariju...) te svrhe i teme komunikacije.

U prvome se dakle koraku prepoznaju i imenuju **situacijske karakteristike** pojedinoga registra. Upravo su situacijske karakteristike ključne za raspoznavanje registara i žanrova, dok za razliku od njih stil uopće ne ovisi o situaciji te se ona može posve isključiti iz njegova opisa. Nije uvijek lako prepoznati karakteristike koje imaju važnu

ulogu u formiranju i razlikovanju registra. Pomaže nam uspoređivanje srodnih registara, pri čemu do izražaja dolaze upravo one situacijske karakteristike koje ih razdvajaju.

4.1.2. Jezična obilježja

Drugi je korak opisivanje tipičnih jezičnih obilježja koja se javljaju u zadanim situacijama. Za taj nam je korak potreban reprezentativni uzorak pisanih ili snimljenih tekstova. Teži se opisivanju varijeteta, a ne pojedinačnoga teksta ili individualnoga stila pa uzorak mora biti dovoljno velik za dobivanje valjanih rezultata i njihovu potvrdu. Za razliku od prethodnoga koraka, u ovome nam mogu pomoći ranija stilistička istraživanja ako istražujemo registar koji je u manjoj ili većoj mjeri prethodno opisan kao funkcionalni stil.

Jezične osobine koje su svojstvene bilo kojemu registru možemo podijeliti u dvije velike skupine:

- Prvoj skupini pripadaju **registarski markeri**, a to su razlikovna jezična obilježja koja pronalazimo samo u jednome registru. Registarski su markeri rijetki te ih možemo pronaći u svakome registru, ali kad postoje, obično pripadaju leksičkoj⁸ razini.
- U drugu skupinu spadaju sva ostala **registarska obilježja** koja, zbog njihove specifične distribucije i funkcionalne uloge, prepoznavamo kao oznake registra. Registarska obilježja pronalazimo na svakoj jezičnoj razini, a osobito je važno uvijek imati na umu da ona nisu ograničena samo na taj jedan registar nego se u većoj ili manjoj mjeri mogu javljati u drugima.

Relevantna jezična obilježja mogu se utvrditi samo komparativnom analizom, i to na dvije razine: usporedbom tekstova za koje zbog istih ili sličnih situacijskih karakteristika smatramo da pripadaju istome registru (premda se u rijetkim slučajevima daljnjom analizom može pokazati da to nije točno) te usporedbom tekstova koji pripadaju različitim registrima. Registarska su obilježja podložna **preregistraciji**, što znači da ih, ako se za tim ukaže potreba, može preuzeti neki drugi registar i posve ih prisvojiti.

4.1.3. Funkcionalno povezivanje

Konačno, treći je korak analiza i tumačenje veze između tipičnih jezičnih obilježja i situacijskih parametara. Polazi se od pretpostavke da nijedno registarsko obilježje ne postoji bez razloga, odnosno da njihovo postojanje u tekstu ima svrhu koja nije estetska. Tu je svrhu vrlo često moguće zaključiti iskustveno, jednostavnim logičkim povezivanjem.

⁸ Postoje mnoge riječi koje automatski vezujemo uz određenu aktivnost ili društveni kontekst, no one se ipak mogu javiti u većemu broju registara. Ako čujemo riječ *jedanaesterac*, prepoznat ćemo odmah da se radi o nogometu, ali na tu riječ možemo naići u televizijskome prijenosu, novinskome članku, privatnome razgovoru ili mnogim drugim registrima. Međutim kada ih čujemo u drugim registrima, uvijek će za sobom prizivati izvorni registar. Drugim riječima, kad god čujemo riječ *jedanaesterac*, bez obzira na trenutačni kontekst, neizbježno ćemo odmah pomisliti na nogomet.

Rijetko je jedno registarsko obilježje vezano uz jednu registarsku karakteristiku. Češće ćemo pronaći nekoliko registarskih obilježja ili markera s jednakom funkcijom, ili pak jedno registarsko obilježje kojemu se može pripisati nekoliko funkcija.

Proces analize registra ne završava uvijek s navedena tri koraka. Često je naime cikličan. Lako se može dogoditi da u dijelu tekstova izostanu očekivana obilježja, što nas prisiljava da redefiniramo ciljni registar i proces započnemo iznova.

5. ŽANROVI

Registar kakvim smo ga ovdje opisali ne pokriva formalne osobine i oblikovanje različitih tekstova, što nam je prijeko potrebno u svakodnevnoj uporabi. Ako želimo napisati poslovno pismo, nije nam dovoljno poznavati registar poslovne komunikacije. Nije dakle dovoljno znati kakav je jezik prikladan u tome kontekstu. Važno je i kako ćemo ga nasloviti, koji je pozdrav uobičajen te kako ćemo pismo završiti. Za takvu perspektivu pri opisu tekstnih varijeteta potreban nam je pojam žanra.

Pojam je to koji prvenstveno pripada teoriji književnosti, no 70-ih se godina 20. stoljeća javlja shvaćanje da žanrovi kao diskursni tipovi ili oblici poruka postoje jednako i u književnim i u neknjiževnim govorenim i pisanim tekstovima.

Žanr je za Fergusona (1994) tip poruke koji se redovito javlja u zajednici (pri čemu u obzir uzima semantički sadržaj, sudionike, okolnosti uporabe i slično) te koji će kroz vrijeme razviti karakterističnu unutarnju strukturu po kojoj će se razlikovati od ostalih tipova poruke kojima raspolaže zajednica. Ferguson se snažno oslanja na unutarnju strukturu, pa čak ponekad i intonaciju kao marker žanra.⁹

Iako Brown i Yule (1983) ne razjašnjavaju kako se određuje i što čini pojedini žanr, spominju nekoliko elemenata po kojima možemo razlikovati jedan žanr od drugoga. Među njima su oblici paragrafa, uzorak izmjene tema, anaforični i kataforični odnosi, raspodjela zamjenica i imenica i slično. Autori se dakle, kao i Ferguson, oslanjaju na jezične elemente, složena sintaktička i suprasintaktička svojstva, pa čak i temu za određivanje žanra, što je osobito problematično jer je jedinstvenu temu ili izmjenu tema često nemoguće ustanoviti.

Prema Leeju (2001), pojmom se žanra služimo kada proučavamo tekstove koji pripadaju određenoj kategoriji, grupu kulturalno determiniranih tekstova, grupiranih prema nekim konvencionalnim kriterijima ili prema njihovoj svrsi i ciljevima. Žanrovi uvijek sadrže ideološku komponentu. Radi se dakle o kategorijama ustanovljenim konsenzusom unutar određene kulture, što ih čini podložnim promjenama jer se i konvencije (primjetno ili neprimjetno) mijenjaju i nanovo oblikuju kroz vrijeme. U

⁹ Vidljivo po tomu što prijekor izdvaja kao zaseban žanr.

konačnici Lee zaključuje da *žanr* označava pripadnost teksta kakvoj kulturalno priznatoj kategoriji.

Za Trosborg (1997) su žanrovi kategorije koje zreli govornici određenoga jezika prepoznaju bez poteškoća pa čak smatra da možemo govoriti i o „narodnoj tipologiji“ žanrova. Budući da Trosborg pojam registra odbacuje kao preširok i ističe da se registri *dijele* u žanrove (što ih postavlja u hijerarhijski odnos), njezino shvaćanje žanra nema nikakve veze s razlikovanjem lingvističkih i formalnih obilježja pa govori o priručniku, pjesmi, novinske članku ili poslovnome pismu kao o žanrovima, a ne smatra ih registrima¹⁰.

Osobito je zanimljivo primijetiti da Nada Ivanetić (2003) u svojoj monografiji *Uporabni tekstovi* ovako definira tekstne vrste: „Tekstne su vrste, dakle, jedinice koje povezuju kognitivne, komunikacijske i djelatne aspekte i oblik su socijalne prakse. Kao i svaki drugi model i tekstna je vrsta zapravo obrazac koji sudionicima komunikacije – dakle i emitentu i recipijentu – olakšava orijentaciju u konkretnoj situaciji jer pokazuje nužne i moguće korake u nastanku jedne kompleksne komunikacijske radnje, načine njihova međusobnog povezivanja i posljedice pojedinih odabranih rješenja.“ (Ivanetić 2003: 4) Njezino određenje tekstnih vrsta u potpunosti se poklapa s našim određenjem žanrova pa bismo ta dva pojma ovdje mogli izjednačiti. I uporabne bismo tekstove mogli nazvati uporabnim žanrovima jer je svaki od njih zapravo žanr.

Kao i registre, žanrove počinjemo usvajati zajedno s prvim riječima koje progovorimo. Već će malo dijete bez problema prepoznati i kasnije ponoviti žanrovske markere bajke pa će, čim čuje ono prvo „bio jednom jedan“ znati o kakvom se tipu poruke radi i što nadalje može očekivati. Jednako će tako već maleno dijete promatrati telefonske razgovore odraslih pa će i samo uskoro podići telefonsku slušalicu i ponavljati „halo“.

I jedno i drugo snažne su oznake samo dvaju od mnogih žanrova koji su nam bliski gotovo od rođenja.¹¹ Na nižim se stupnjevima obrazovanja, a u okviru obrazovnoga sustava, upoznajemo uglavnom s književnim žanrovima, no istovremeno izvan škole učimo i druge, većma iz privatne domene. S napretkom u obrazovanju povećavamo i broj žanrova kojima raspoložemo. Učimo kako napisati zamolbu, životopis, završni i diplomski rad, usvajamo žanr poslovnoga pisma, uručka ili recenzije dok u konačnici ne usvojimo sve žanrove koji su nam potrebni.

¹⁰ Svi navedeni tipovi teksta zaista jesu žanrovi, no tek ako su nam područje interesa njihov oblik i formalna svojstva, a ne njihova leksičko-gramatička obilježja. Svi su dakle istovremeno i registri ili pripadaju određenim registrima. Samo pjesma (poezija) nije istovremeno i žanr i registar, nego je samo žanr, jer u književnoj umjetnosti za perspektivu registra uopće nema mjesta.

¹¹ Ferguson (2004) kao primjer usvajanja žanrova od najranije dobi uzima zagonetku.

Važno je napomenuti da žanr kao kategorija nije strogo vezan za pojedine jezike. Žanrovi često i bez poteškoća prelaze iz jedne govorne zajednice u drugu. Naime ako prevedemo najsnažnije markere bajke kao žanra, njezinu inkoativnu i finitivnu rečenicu, vidjet ćemo da su one iste u mnogim jezicima. Registar i stil čvrsto su vezani uz jezike na kojima se ostvaruju: registar zato što ga označavaju gramatičko-leksička obilježja *pojedina jezika* prema njihovoj funkcionalnosti, a stil zato što je vezan uz estetsko, što je za svaki jezik drugačije. Dakle dok registar i stil postoje čvrsto u jeziku, žanr nam taj jezik raspoređuje u praznome prostoru.

Za razliku od perspektive registra, pri analizi žanra koncentrirat ćemo se na jezična obilježja koja se javljaju samo jednom u tekstu, obično na njegovim jakim pozicijama. Ta se obilježja nazivaju **markerima** žanra (Biber i Conrad 2009: 69), a mogu to biti izrazi ili postupci koji imaju ključnu ulogu u konstruiranju (i identifikaciji) samoga teksta. Radi se dakle o obilježjima koja sačinjavaju konvencijom određen način stvaranja teksta iz određenoga žanra.

Žanrovski markeri nisu uvijek samo konvencionalni, često su i oni funkcionalni. Svaki žanrovski marker može biti samo konvencionalan ili samo funkcionalan, no najčešće su i jedno i drugo. Izvrstan je primjer funkcionalnoga žanrovskog markera naslov novinskoga članka: uvijek je kratak i pamtljiv, a funkcija mu je privlačenje pozornosti čitatelja. Pri analizi žanra dakle važno je odrediti i kakva je priroda njegovih markera te, ako je to moguće, funkcionalne markere objasniti.

Za razliku od registra, žanrovi ne postoje na različitim stupnjevima apstrakcije. Svi su žanrovi ravnopravni i svi su konkretni, no ipak možemo, u konkretnim okvirima, prepoznati i izlučiti manje žanrove unutar većih žanrova.

Pri analizi i opisu žanrova trebamo imati na umu sljedeće (Biber i Conrad 2009: 16):

- Za analizu su nam potrebni cjeloviti tekstovi, jer samo ulomak neće nositi više od nekoliko markera žanra, a može se dogoditi da ne nosi nijedan. Žanrovski su markeri najčešći na početku i na kraju tekstova.
- Usmjerit ćemo se na fraze, specijalizirane izraze, retoričku organizaciju teksta i formatiranje.
- Bitna se obilježja žanra (žanrovski markeri) najčešće javljaju samo jednom u tekstu, na točno određenome mjestu.
- Žanrovski su markeri arbitrarni, sa žanrom ih povezuje konvencija. Raspored žanrovskih markera u tekstu uvijek je očekivan i predvidljiv, ali je rijetko funkcionalan.

Iako se pri opisu žanra ne bavimo unutarnjim jezičnim obilježjima, nije zgorega u određenim slučajevima žanru pridružiti barem dio registarskoga opisa. Ako opisujemo žanr poslovnoga pisma, spomenut ćemo sve njegove izvanjske karakteristike: način na koji se naslovljava, uobičajene pozdrave, oblikovanje paragrafa, popis priloga (ako postoji) i drugo. Međutim to će nekoga tko nikada nije napisao poslovno pismo ili nekoga tko se prilagođava konvencijama drugačije kulture dovesti samo do polovice puta. Valjalo bi stoga žanru pridružiti i opis registarskih markera i obilježja poslovne komunikacije te tako dobiti kompletnu sliku. Možemo zaključiti da cjelovita analiza kakvoga tekstnog varijeteta uključuje i jednu i drugu perspektivu.

Važno je svakako još jednom istaknuti da istome tekstnom varijetetu možemo pristupiti i kao registru i kao žanru, ovisno o tomu koje nas njegove osobine zanimaju. Kuhinjski je recept primjerice i jezično i situacijski dovoljno specifičan da bismo ga mogli smatrati samostalnim specijaliziranim registrom. Pritom bismo opisali cjelokupan kontekst u kojemu se ostvaruje, njegova specifična leksičko-gramatička obilježja te postojeće funkcionalne veze među njima. Istovremeno recept možemo opisati i kao žanr ako nas zanima njegovo formalno oblikovanje i poredak elemenata. Registarski i žanrovski opis supostoje i jednako su primjenjivi na svaki tekstni varijetet, no jasno su međusobno razgraničeni i među njima ne dolazi do interferencije.

6. POSTOJI LI KNJIŽEVNOUMJETNIČKI REGISTAR?

Kad na već objašnjeni način razgraničimo pojmove registra i stila, nameće se rješenje još jedne otvorene kroatističke rasprave. Naime status književnoumjetničkoga stila među funkcionalnim stilovima standardnoga jezika već je godinama predmetom mnogih rasprava u okviru tradicionalne stilistike. Propitivano je samo njegovo postojanje zato što „može uzimati sva jezična sredstva iz svih resursa jezika, iz svih drugih funkcionalnih stilova“ (Katnić-Bakaršić 2001: 107) te prema tomu ne postoji kao samostalan funkcionalni stil. Oni pak koji su prihvatili njegovo postojanje propituju njegovu pripadnost funkcionalnim stilovima *standardnoga* jezika. Naime svi funkcionalni stilovi standardnoga jezika ostvaruju se posredstvom norme. Podložni su, u manjoj ili većoj mjeri, zakonitostima jezika kao sustava i pravilima jezika kao standarda¹². Književnoumjetnički funkcionalni stil nije opterećen takvim ograničenjima. Pridržavanje ili nepridržavanje jezičnoga standarda u njegovim je okvirima pitanje autorova osobnoga izbora, što ga čini najslobodnijim od svih stilova.

Prvi je raspravu o književnoumjetničkome stilu u nas pokrenuo Josip Silić, koji nakon mnogih promišljanja zaključuje kako je „jezik književnoumjetničkoga djela individualan, da uporaba jezičnih sredstava u njemu ovisi (u metodološkome smislu)

¹² Misli se na de Saussureovu dihotomiju *jezik – govor*, odnosno Coseriuovu trihotomiju *jezik – norma – govor*.

isključivo o mašti, invenciji, intuiciji, imaginaciji i fikciji onoga koji ih rabi, tj. pisca. Zato na taj jezik treba gledati kao na jezik *sui generis*. On nije odvojak standardnoga jezika kao njegov funkcionalni stil. Funkcionalni stil (standardnoga jezika) sam po sebi nije jezik, a jezik književnoumjetničkoga djela jest. Njegove norme nisu norme jezika kao standarda, nego jezika kao sustava.“ (Silić 2006: 184)

Autorice Anđela Frančić, Lana Hudeček i Milica Mihaljević u svojoj *Normativnosti i višefunkcionalnosti u hrvatskome standardnom jeziku* također propituju status književnoumjetničkoga stila, no određuju ga i kao funkcionalni stil standardnoga jezika i kao funkcionalni stil hrvatskoga jezika, bez dodatnih pojašnjenja. Hudeček (2006) pojašnjava razlikovanje funkcionalnoga stila hrvatskoga standardnoga jezika i funkcionalnoga stila hrvatskoga jezika autorovim izborom o pridržavanju ili nepridržavanju standardnojezične norme. Naime ako se autor svjesno i namjerno pridržava norme, radi se o stilu standardnoga jezika, a ako autor izlazi iz njezinih okvira, radi se o stilu hrvatskoga jezika. Međutim autore koji se ne pridržavaju norme ne treba shvatiti negativno, čak ni iz standardološke perspektive. Književna je umjetnost od samih početaka obogaćivala jezik pa onda i književna djela možemo promatrati kao izvor novina koje mogu (ali ne moraju) prodrijeti u standardni jezik, osvježiti ga i učiniti ga boljim.

Pogled na književnoumjetničko stvaralaštvo kroz registarsku prizmu daje nam sasvim drugačiju sliku. Najbliže smo Bagićevo mišljenju da se o jeziku književnih djela „može (i treba) govoriti u okviru stilistike, ali literarne, a ne funkcionalne.“ (Bagić 2004: 13) Vidjeli smo da je u registrima izbor jezičnih sredstava uvijek funkcionalan, tj. da svako jezično obilježje ima svoju funkcionalnu svrhu. Za razliku od toga, u književnoumjetničkome stvaralaštvu ništa nije funkcionalno, nego je izbor uvijek estetski. Spremni smo se složiti da književnoumjetnički tekst odražava druge registre. Možemo ga čak slikovito shvatiti kao ogledalo u kojemu se mogu oslikati svi mogući registri. Kao što umjetnost oponaša život, književnoumjetničko stvaralaštvo **oponaša** druge registre prema tomu kojem se životnom situacijom autor bavi, no čak i kad je to oponašanje izuzetno vjerno, kontekst nije realan pa ne možemo govoriti ni o realnim registrima.

Književnoumjetnički tekst možemo promatrati iz perspektive stila kada se želimo usmjeriti na estetski izbor, a možemo to činiti na pojedinačnoj razini (kao stil pojedinoga autora ili stil samoga djela) i na višoj razini (kao stil pojedinoga razdoblja). Usto svaki književnoumjetnički tekst pripada nekomu literarnom žanru, no njihovo je proučavanje više predmetom književne teorije nego sociolingvistike, premda se i sociolingvisti mogu baviti žanrovskim markerima u književnoumjetničkim tekstovima.

Što se pak perspektive registra tiče, možemo zaključiti da ona u književnoumjetničkome tekstu ne postoji. Tekst koji je primarno estetski posve je lišen funkcionalnih obilježja, a ni registre koje oslikava ne možemo na njemu proučavati jer im kontekst nije realan.

7. ZAKLJUČAK

Duga se tradicija funkcionalnostilističkoga pristupa funkcionalno-kontekstnome raslojavanju jezika može pripisati njegovoj operativnosti i sveobuhvatnosti, no istraživanja koja u obzir uzimaju spontanost i fleksibilnost jezične realizacije zahtijevaju ponešto drugačiji pristup. Za razliku od tradicionalnoga pristupa, registarski je opis opširniji, mnogo je više usmjeren na kontekst te nikada nije preskriptivne prirode. Iako nam je upravo preskriptivnost funkcionalnih stilova katkada potrebna (osobito u obrazovnome sustavu), tek se registarskim opisom mogu istražiti sve varijacije u svakodnevnoj komunikaciji te se njime mogu pratiti promjene u jeziku, ali i u društvu. Neraskidiva veza između jezika i društva ogleda se u promjeni broja registara, promjeni registarskih obilježja i funkcionalnih veza te zastupljenosti pojedinih registara u govornoj zajednici.

Ovime smo radom pokušali pružiti teorijski temelj za opis registara i žanrova u hrvatskome jeziku. I registarski i žanrovski opis zapravo su različiti pogledi na iste varijetete, stoga se isti varijetet može smatrati i registrom i žanrom, ovisno o tomu kakav nam je pristup i na što je usmjereno naše istraživanje. Registar bi se dakle odnosio na jezične i kontekstne značajke teksta, a žanr isključivo na formalne značajke. Budući da registri mogu biti više ili manje apstraktni, a žanrovi samo konkretni, više se žanrova može ostvariti jednim registrom. Popisivanje i obrada općih, a zatim i specijaliziranih registara prvi su korak za primjenu toga teorijskog temelja. Žanrovi su u hrvatskome jeziku uglavnom već opisani kao uporabni tekstovi, no registarskih opisa zasada još nema. Njima se može pristupiti vrlo interdisciplinarno zbog funkcionalnih veza koje su svojevrsna ogledala društva u kojemu se javljaju.

POPIS LITERATURE

Badurina i Kovačević 2001

Badurina, Lada, Marina Kovačević,
Raslojavanje jezične stvarnosti,
Izdavački centar Rijeka, Rijeka 2001.

Badurina 2008

Badurina, Lada, *Jezično raslojavanje i tipovi diskursa*.
(<http://www.hrvatskiplus.org/article.php?id=1835&naslov=jezicno-raslojavanje-i-tipovi-diskursa>),
preuzeto 2. lipnja 2014.

Bagić 2004

Bagić, Krešimir, *Treba li pisati kako dobri pisci pišu?*, Disput, Zagreb 2004.

Biber i Finegan 1994

Biber, Douglas, Edward Finegan,
„Introduction“ u: *Sociolinguistic perspectives on register*, (ur: Edward Finegan), Oxford University Press, New York 1994.

Biber 1994

Biber, Douglas, „An analytical framework for register studies“ u: *Sociolinguistic perspectives on register*, (ur: Edward Finegan), Oxford University Press, New York 1994, 31–56.

- Biber i Conrad 2009
Biber, Douglas, Susan Conrad, *Register, genre and style*, Cambridge University Press, Cambridge 2009.
- Brown i Yule 1983
Brown, Gillian, George Yule, *Discourse analysis*, Cambridge University Press, Cambridge 1983.
- Chambers 2003
Chambers, J. K., „Studying language variation: An informal epistemology“ u: *The handbook of language variation and change*, (ur: J. K. Chambers, Peter Trudgill i Natalie Schilling-Estes), Blackwell, Cambridge 2003.
- Crystal 1991
Crystal, David, *A Dictionary of linguistics and phonetics*, 3rd edition, Blackwell, Cambridge 1991.
- Eggs 2004
Eggs, Suzanne, *Introduction to systemic functional linguistics*, Continuum, New York 2004.
- Ferguson 1994
Ferguson, Charles A., „Dialect, register, and genre: Working assumptions about conventionalization“ u: *Sociolinguistic perspectives on register*, (ur: Edward Finegan), Oxford University Press, New York 1994, 15–30.
- Frančić et al. 2006
Frančić, Anđela, Lana Hudeček, Milica Mihaljević, *Normativnost i višefunkcionalnost u hrvatskome standardnom jeziku*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb 2006.
- Hudeček 2006
Hudeček, Lana, „Hrvatski jezik i jezik književnosti“ u: *Zbornik radova 34. Seminara Zagrebačke slavističke škole*, Zagreb 2006, 57–79.
- Ivanetić 2003
Ivanetić, Nada, *Uporabni tekstovi*, FF Press, Zagreb 2003.
- Jakobson i Halle 1988
Jakobson, Roman, Morris Halle, *Temelji jezika*, Globus, Zagreb 1988.
- Katnić-Bakaršić 2001
Katnić-Bakaršić, Marina, *Stilistika*, Svjetlost, Sarajevo 2001.
- Katnić-Bakaršić 2003
Katnić-Bakaršić, Marina, „Stilistika diskursa kao kontekstualizirana stilistika“ u: *Fluminensia br. 2*, 37–48.
- Katnić-Bakaršić 2009
Katnić-Bakaršić, Marina, „Jezik, politika i moć u tipovima diskursa“ u: *Jezična politika i jezična stvarnost*, (ur. Jagoda Granić), Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku, Zagreb 2009, 333–338.
- Lalli Pačelat 2014
Lalli Pačelat, Ivana, „Analiza zakonodavnopravnoga stila hrvatskoga i talijanskoga jezika: unutarjezična, međujezična i prijevodna perspektiva“, doktorska disertacija, Filozofski fakultet u Zagrebu.
- Lee 2001
Lee, David YW, „Genres, registers, text types, domains and styles: Clarifying the concepts and navigating a path through the BNC jungle“ u: *Language Learning and Technology Vol. 5*, 37–72.

- Macaulay 2003
Macaulay, Ronald, „Discourse variations“ u: *The handbook of language variation and change*, (ur: J. K. Chambers, Peter Trudgill i Natalie Schilling-Estes), Blackwell, Cambridge 2003, 216–233.
- Malinowski 1923
Malinowski, Bronislav, „The problem of meaning in primitive languages“ u: *The Meaning of Meaning: A Study of Influence of Language Upon Thought and of the Science of Symbolism*, (ur: C. K. Ogden and I. A. Richards), Harcourt, New York 1923, 296–336.
- Matešić 2009
Matešić, Mihaela, „Hrvatska ortoepija između norme i uzusa“ u: *Jezični varijeteti i nacionalni identiteti*, Disput, Zagreb 2009, 291–305.
- Mićanović 2006
Mićanović, Krešimir, *Hrvatski s naglaskom*, Disput, Zagreb 2006.
- Milroy i Milroy 1998
Milroy, James, Lesley Milroy, „Varieties and variation“ u: *The Handbook of Sociolinguistics*, (ur: Coulmas, Florian), Blackwell, Cambridge 1998.
- Silić 2006
Silić, Josip, *Funkcionalni stilovi hrvatskoga jezika*, Disput, Zagreb 2006.
- Škiljan 2000
Škiljan, Dubravko, *Javni jezik, Antibarbarus*, Zagreb 2000.
- Swales 1990
Swales, John, *Genre analysis: English in academic and research setting*, Cambridge University Press, Cambridge 1990.
- Trosborg 1997
Trosborg, Anna, „Text typology: Register, genre and text type“ u: *Text typology and translation*, 3–23.
- Trudgill 2001
Trudgill, Peter, *Sociolinguistics*, Penguin Books Ltd, New York 2001.
- Vukušić et al. 2007
Vukušić, Stjepan, Ivan Zoričić, Marija Grasselli-Vukušić, *Naglasak u hrvatskome književnom jeziku*, Nakladni zavod Globus, Zagreb 2007.
- Wardhaugh 2006
Wardhaugh, Ronald, *An introduction to sociolinguistics*, Blackwell, Cambridge 2006.

SAŽETAK

Svojstvu jezika da se funkcionalno raslojava te da na taj način podjednako pokriva sve ljudske djelatnosti različito su pristupali pripadnici Praške lingvističke škole s jedne strane te američki pragmalingvisti s druge strane. Praška je škola izvorište funkcionalne stilistike koja je i danas najzastupljenija u hrvatskome jezikoslovlju unatoč brojnim nedostacima, među kojima je osobito važno gotovo posvemašnje zanemarivanje govorenoga ostvaraja jezika, a samim time i ortoepske norme. Upravo su ti nedostaci razlog za traženje pogodnijega teorijskog okvira za proučavanje dijafazijskoga (funkcionalno-kontekstnoga) raslojavanja jezične stvarnosti. Komparativnom analizom recentne strane i domaće literature među često kontradiktornim teorijskim pristupima pronađen je pristup koji bi mogao biti pogodniji za proučavanje raslojavanja hrvatskoga jezika, osobito u njegovu govorenome ostvaraju. Osnovni su pojmovi toga pristupa *domena, registar, žanr i stil*. Domena se, naravno, odnosi na kontekst pa je samim time nadređena preostalim trima pojmovima. Temeljni je cilj ovoga rada pokazati da se o žanru, registru i stilu može govoriti unutar istoga varijeteta jer se radi o trima različitim perspektivama koje supostoje i među kojima ne dolazi do interferencije. Posebna je pozornost posvećena otvorenome pitanju statusa književnoumjetničkoga stila.

SUMMARY

Domains, registers nad genres in the Croatian language

One of the most important properties of language, its functional differentiation, is approached differently by the members of Prague linguistic circle and the American pragmalinguists, respectively. The Prague school is known as the source of functional stylistics, which remains the dominant model in Croatian linguistics despite its many shortcomings, not the least of which is almost complete neglect of spoken language and consequently the speech norm. It is precisely these shortcomings that prompted us to find a more suitable theoretical frame for studying the diaphasic (functional-contextual) varieties of language. Through a comparative analysis of recent published works, we have found an approach that could be far more adaptable and suitable for studying the Croatian language, especially the spoken varieties. The approach focuses on four terms: domain, register, genre and style. Domain, of course, signifies context, and has a higher rank compared to the other three terms. The basic goal of this paper is to present genre, register and style as three possible approaches to the same text variety that co-exist, but do not overlap. Literary style and its unresolved status are also viewed through register perspective, which offers a possible solution for the issue.

Keywords: functional differentiation, domain, register, genre, style, literary style